

ПРОБЛЕМА ПРО У СХІДНІЙ ЄВРОПІ В РОСІЙСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття присвячена питанню розміщення США компонентів протиракетної оборони в країнах Східної Європи у контексті російсько-американських відносин у 2007-2012 рр. Автор дійшов висновку, що політика «перезавантаження» у відносинах Росії та США, запроваджена президентом Бараком Обамою, зазнала невдачі у зв'язку з поширенням систем протиракетної оборони США на країни Східної Європи, що, на думку російського керівництва, становить загрозу безпеці Російської Федерації. Крім того, негативний вплив на розвиток російсько-американських відносин відіграли закони Державної думи Росії щодо заборони усиновлення американськими громадянами російських дітей і «закон Магнітського», прийнятий конгресом США.

Ключові слова: США, Росія, протиракетна оборона, Східна Європа, російсько-американські відносини, «перезавантаження».

Статья посвящена вопросу размещения Соединенными Штатами Америки компонентов противоракетной обороны в странах Восточной Европы в контексте российско-американских отношений в 2007-2012 гг. Автор приходит к выводу, что политика «перезагрузки» в отношениях России и США, инициированная президентом Бараком Обамой, потерпела неудачу в связи с распространением систем противоракетной обороны США на страны Восточной Европы, что, по мнению российского руководства, содержит угрозу безопасности Российской Федерации. Кроме того, отрицательное влияние на развитие российско-американских отношений сыграли закон Государственной Думы России относительно запрещения усыновления американскими гражданами российских детей и «закон Магнитского», принятый конгрессом США.

Ключевые слова: США, Россия, противоракетная оборона, Восточная Европа, российско-американские отношения, «перезагрузка».

Article is devoted to a question of accommodation by the United States of America of components of antimissile defense in the countries of the East Europe in a context of the Russian-American relations in 2007-2012. The author comes to a conclusion, that the policy politics of «perezagruzka» concerning Russia and the USA, initiated by the president Barack Obama, has failed in connection with distribution of systems of antimissile defense the USA on the countries of the East Europe, that, in opinion of the Russian management, contains threat of safety of the Russian Federation. Besides negative influence on development of the Russian-American relations the USA have played the law of the State Duma of Russia concerning prohibition of adoption by the American citizens of Russian children and «law Magnitsky», accepted by the congress.

Key words: the USA, Russia, antimissile defense, the East Europe, the Russian-American relations, «perezagruzka».

Проблема міжнародної та європейської безпеки завжди була, є і буде актуальною. Збільшення кількості держав, які вже володіють ядерною зброєю чи мають намір її мати, розповсюдження міжнародного тероризму, можливість використання в сучасних локальних конфліктах зброї масового ураження викликають занепокоєння й тривогу світової громадськості. Тому провідні ядерні держави світу – США і Росія – приділяють велику увагу створенню систем протиракетної оборони.

У зазначеній проблемі можна визначити три аспекти: військовий, політичний та економічний. Не торкаючись військового аспекту, звернемо увагу на політичний та економічний. Політичний вимір протиракетної оборони знайшов досить широке відображення в науковій літературі, зокрема у працях американських і російських авторів, меншою мірою – українських, які вивчають російсько-американські відносини. Зазначимо, що в складі

Російської академії наук функціонує Інститут США і Канади, який і займається зазначеною проблемою. Зокрема, 25 червня 2012 р. працівниками цього Інституту було підготовлено доповідь «10 років договору про ПРО. Проблема протиракетної оборони в системі російсько-американських відносин» [1]. Зазначимо праці Г. А. Арбатова [2]. У Російській федерації з цієї проблеми захищено кілька дисертацій [3].

Українськими дослідниками протиракетна оборона США і російсько-американські відносини розглядалися фрагментарно в статтях О. А. Ірхіна, О. Ю. Кондратенка, Г. І. Мернікова [4] та ін. Автор цієї статті ставить своїм завданням деталізувати стан російсько-американських відносин у контексті розвитку протиракетної оборони США.

Уперше з ідеєю створення оборони від ракет військового командування США виступило у 1945 р., а розробку протиракетних систем Сполучені Штати розпочали в кінці 1940-х рр. Перші американські протиракетні програми носили назву Nike-Zeus (1951) и Nike-X. У 1962 р. американці провели перші випробування протиракетної Zeus. Вона вибухнула на відстані двох кілометрів від ракети-цілі, що вважалося успіхом випробувань. У 1963 р. США починають створення системи протиракетної оборони Nike-X. Одночасно й у СРСР проводилися подібні роботи: у 1961 р. було успішно випробувано першу протиракету, а в 1964 р. почали створювати протиракетну оборону навколо Москви, а другу таку систему було розгорнуто вздовж кордонів СРСР.

Договір про обмеження систем протиракетної оборони (далі – ПРО) СРСР і США підписали в 1972 році. Ідея Договору полягала в тому, що дві країни повинні мати однакові можливості, збивати ядерні балістичні ракети один одного. Договір забороняв учасникам створювати і розвивати системи протиракетної оборони, які спроможні ефектно протидіяти стратегічним ядерним боеголовкам противника. Відтак Москва та Вашингтон домовились, що «парасолька протиракетної оборони» у кожній зі сторін буде розгорнута лише над одним районом діаметром у 150 кілометрів: у межах колишнього Радянського Союзу – це Московський регіон, в США – район бази міжконтинентальних балістичних ракет у Гренд-Форкс (штат Північна Дакота). Кожній стороні Договором дозволяється мати не більш 100 пускових установок і не більш 100 протиракетних систем стратегічної ПРО [5]. Решта площі держав буде залишатись майже незахищеною, і за таких обставин, як планувалось, жодна зі сторін Договору не зважиться на розв'язання ядерного конфлікту першою – з огляду на наслідки ядерної атаки у відповідь.

Президент США Рональд Рейган вирішив значно розширити можливості ПРО, спираючись на уявну загрозу нападу з боку СРСР («імперії зла»). У 1983 р. він виступив з ідеєю всеосяжної протиракетної оборони всієї території Сполучених Штатів від ядерного удару, яка в 1984 р. була названа

Стратегічною Оборонною Ініціативою (СОІ). Окремі елементи її були створені, але в цілому СОІ зазнала невдачі, бо вимагала величезних фінансових витрат, які виявились не під силу навіть США. Крім того, 1985 р. до влади в СРСР прийшов М. С. Горбачов, який взяв курс на корінне поліпшення взаємовідносин між СРСР і США.

Розпад Радянського Союзу, поширення ядерних досліджень в різних країнах світу, зокрема в Пакистані, Ірані й Північній Кореї, побоювання, що в руках міжнародних терористів може опинитися ядерна зброя, спонукали Сполучені Штати активізувати свої зусилля щодо модернізації своєї протиракетної оборони. Республіканська партія закликала відновити роботи зі створення національної протиракетної системи. У 1996 р. Конгрес США обговорив законопроект, який передбачав створення НПРО, але він не пройшов, оскільки вартість його перевищувала 60 млрд дол.

У 1998 р. члени республіканської фракції Конгресу США звернулись до Президента Клінтона з вимогою визнати недійсним Договір про ПРО 1972 р. 23 липня 1999 р. Білл Клінтон підписав прийнятий Конгресом законопроект, який передбачав розробку НПРО, що було викликано, на думку американського Президента, загрозою створення і розміщення країнами-ізолянтами (Іран, КНДР, Ірак) ракет великої дальності, які здатні нести зброю масового ураження проти США та їх союзників. Закон уповноважив Пентагон розмістити елементи цієї системи для захисту всієї території країни від балістичних ракет можливого противника, коли це буде «технічно можливим». На першому етапі такої системи до 2005 р. в центральних районах Аляски мали бути розгорнуті 100 ракет-перехоплювачів, побудована одна нова РЛС раннього попередження. На другому етапі – до 2010 року – на низьку навколосезну орбіту мали бути виведені 24 супутника, які повинні стежити за запуском ракет. На третьому етапі – до 2015 року – ще 150 ракет-перехоплювачів розміщувались у Північній Дакоті [6].

Обраний у листопаді 2000 р. Президент Джордж Буш-молодший у своїх виступах неодноразово висловлював намір створити систему НПРО, незважаючи на рішучі заперечення з боку Росії, яка пропонувала створити мобільну міжнародну протиракетну систему для оборони театру воєнних дій. У червні 2002 р. США в односторонньому порядку вийшли з Договору про ПРО 1972 р.

У кінці 2006 – на початку 2007 рр. США висловили намір розмістити елементи системи ПРО у Східній Європі у безпосередній близькості від російської території, що викликало різку протидію з боку керівництва РФ, що знайшло своє відображення у промові Володимира Путіна на Мюнхенській конференції з питань безпеки 10 лютого 2007 р. : «Нас також не можуть не турбувати справи з розгортання елементів системи протиракетної оборони в Європі. Кому потрібний черговий виток неминучої в цьому випадку гонки озброєнь?»

Маю глибокий сумнів, що самим європейцям» [7]. Пізніше, 7 червня того ж року, на саміті G8 в Хайлігендаммі (Німеччина) Володимир Путін запропонував Джорджу Бушу-молодшому спільне використання Габалінської РЛС в Азербайджані, на це Буш відповів, що можлива згода на цю пропозицію не буде означати відмови від розгортання елементів ПРО у Європі, а сама система не є небезпечною для Росії [8].

Польща, Чехія й Угорщина висловили готовність розмістити у себе робочі протиракетні комплекси. Під час вересневого 2006 р. візиту польського прем'єр-міністра Ярослава Качинського було домовлено про розміщення на території Польщі десяти ракет-перехоплювачів до 2011-2012 рр. Про згоду Чехії щодо розміщення РЛС США заявив 19 лютого 2007 р. прем'єр-міністр Мірек Тополанек. У відповідь на це командувач ракетними військами стратегічного призначення Росії генерал-полковник Микола Соловцов заявив на прес-конференції, що російські ракети можуть бути націлені на об'єкти ПРО США в Польщі і Чехії, а також Російська Федерація готова відновити виробництво ракет середньої дальності. Ця заява була сприйнята в Польщі й Чехії як спроба шантажу. Ярослав Качинський вважав, що створення в Польщі американської бази дасть їй гарантії того, що його країна не повернеться у сферу впливу Росії, а чеський міністр закордонних справ Карел Шварценберг висловився досить категорично: «Варто поступитися шантажу, як шляху назад не буде. Ми мусимо триматися твердо» [9].

Наскільки реальними були побоювання Росії і якими були справжні наміри Сполучених Штатів, які планували поширення протиракетної оборони на територію Східної Європи? Можливість ракетно-ядерного удару по країнах Європи з боку країн-ізоїв (а такими залишилися тільки Іран і Північна Корея) практично дорівнює нулеві, оскільки військова міць США та інших країн незрівнянна з можливостями цих країн. До того ж остаточно не доведено, що Іран готується створювати ядерну зброю (досить згадати Ірак), кількість ядерної зброї у КНДР настільки незначна, що її використання північнокорейським керівництвом для нанесення превентивного удару дорівнювало б самогубству. Тому намагання Сполучених Штатів створити систему ПРО, яка охоплювала б всю територію США, Канади і європейських країн НАТО, можна назвати упереджувальним, превентивним кроком, який, до того ж, вимагає величезних фінансових витрат і достатньо тривалого часу для її здійснення. Можна припустити, що в нинішніх умовах створення такої системи ПРО загроз для Росії не несе і це прекрасно усвідомлюють російські керівники. Однак їхню стурбованість можна зрозуміти. Адже в разі виконання американської програми створення систем протиракетної оборони у Східній Європі приведе до невідомості величезний ядерний потенціал РФ, а система російської ПРО має обмежений характер, її основні компоненти застаріли і вимагають

модернізації, а фінансові можливості Російської Федерації не дають змоги створити повномасштабну протиракетну оборону, яка б охоплювала всю територію країни.

Однак 5 листопада 2008 р. у своєму зверненні до Федеральних Зборів президент РФ Д. А. Медведєв говорив, що у відповідь на розміщення ПРО у Східній Європі в Калінінградській області будуть розміщені ракетні комплекси Іскандер, а проти радарів використовуватимуться засоби радіоелектронного придушення [10].

Щодо реакції України на американські плани, то вона висловлена 20 лютого 2007 р. тодішнім прем'єр-міністром В. Януковичем, який відзначив, що можливе розміщення елементів системи ПРО у Польщі й Чехії ставить Україну в «складну ситуацію». За його словами, уряд країни вивчає можливий ступінь загрози, яку може являти присутність елементів американської ПРО біля кордонів України. Пізніше Янукович в інтерв'ю німецькій газеті Handelsblatt піддав критиці плани розміщення елементів системи ПРО у Східній Європі: «Такі рішення можна приймати тільки після широкої європейської дискусії та діалогу між Західною і Східною Європою, зокрема, і обговорення з Україною і Росією» [11].

Із приходом до влади адміністрації Барака Обами в російсько-американських відносинах розпочалася політика «перезавантаження», першим істотним результатом якої став Празький договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь 2010 року (СНО-3). Під час підписання договору російська сторона визнала за необхідне зробити спеціальну заяву щодо ПРО, в якій йдеться, що новий договір може діяти й бути життєздатним тільки за умов, якщо немає якісного та кількісного нарощування можливостей систем ПРО США. Далі вказується, що таке нарощування можливостей систем протиракетної оборони Сполучених Штатів, за якого виросте загроза потенціалу стратегічних ядерних сил РФ, може розглядатися як одна з «виняткових обставин для можливого виходу з договору» [12].

Після підписання Празького договору в США посилюється пропагандистська кампанія з метою переконати Росію, що розміщення систем ПРО у Східній Європі нічим їй не загрожує. 8 грудня 2011 р. генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен назвав даремною втратою грошей заходи Росії у відповідь на розміщення США елементів протиракетної оборони в Європі: «Росія витратить гроші даремно, якщо буде вкладати їх в озброєння проти ворога, якого не існує». Того ж дня держсекретар США Хілларі Клінтон заявила, що члени НАТО не дозволять країнам, які не входять до альянсу, накладати вето на проект створення ПРО. За словами Клінтон, система ПРО направлена не проти РФ, а проти Ірану, додавши, що це не привід для військових контрзаходів з боку Росії» [13].

У листопаді 2011 р. у Москві розпочалися переговори між заступниками зовнішньополі-

тичних відомств США і Росії з проблем ПРО. Представник військово-дипломатичних кіл Росії заявив, що в разі зриву переговорів Росія може розмістити комплекси «Іскандер» не тільки у Калінінградській області, а й у Білорусії та Краснодарському краї [14].

23 листопада цього ж року Дмитро Медведєв виступив із спеціальною заявою про заходи у відповідь на розгортання США системи ПРО у Європі, зазначивши, що Росія може вийти з Договору СНО і відмовитись від подальших кроків у галузі роззброєння і контролю над озброєннями в разі несприятливого розвитку ситуації, яка склалася навколо системи ПРО країн НАТО у Європі. Президент оголосив про заходи у відповідь на розгортання США системи ПРО у Європі: «За моїм дорученням Міноборони Росії введе до бойового складу РЛС системи попередження про ракетний напад у місті Калінінград. У рамках системи повітряно-космічної оборони Росії буде посилено прикриття об'єктів стратегічних ядерних сил... Стратегічні ракети, які надходять на озброєння ракетних військ стратегічного призначення і військово-морського флоту, будуть оснащатися перспективними комплексами подолання ПРО» [15].

У відповідь на цю жорстку заяву Дмитра Медведєва, з боку посадових осіб США продовжували лунати запевнення, що система ПРО у Східній Європі аж ніяк не загрожує Росії, однак власті відмовлялися дати офіційні гарантії, що ця система не буде перенаправлена на Росію; в той же час з боку американських сенаторів неодноразово звучала критика Росії з питань прав людини, відсутності співробітництва з ПРО у Європі, розбіжностей щодо Ірану, порушення Росією територіальної цілісності Грузії. Сенатори тривалий час блокували затвердження кандидатури посла в Росії Майкла Макфола, а сенатор-республіканець від Іллінойсу Марк Кірк висловив побоювання, що за допомогою новопризначеного посла адміністрація Обама планує ділитися з Кремлем секретною інформацією про ПРО, зокрема про швидкість ракет-перехоплювачів, що, на його думку, допоможе Росії нейтралізувати систему ПРО у Європі [16].

Президенти РФ і США спробували порозумітися в питанні щодо протиракетної оборони у Європі на Сеульському саміті з питань ядерної безпеки (березень 2012 р.). Зустріч відбулася 26 березня; з російської сторони в ній брали участь глава МВС Росії Сергій Лавров, помічник президента Сергій Приходько, гендиректор «Росатома» Сергій Кириєнко, посол Росії в США Сергій Кисляк, прес-секретар президента Наталя Тімакова, директор департаменту Північної Америки МЗС Росії Олександр Дарчів; до американської делегації увійшли помічник президента з питань безпеки Том Донілон, Міністр енергетики Стівен Чу, заступник держсекретаря Білл Бернс, посол США в Росії Майкл Макфол, заступник помічника президента Бен Родс, спеціальний помічник президента з

питань нерозповсюдження і контролю над озброєннями Гері Сеймур і спеціальний помічник президента у справах Росії Еліс Уейлс. Серед питань, які обговорювалися: проблематика ПРО, ситуація в Сирії і питання двосторонньої взаємодії. Зустріч показала, що Росія і США залишаються на попередніх позиціях у питанні про розгортання протиракетної оборони, але час домовитися ще є, заявив Дмитро Медведєв журналістам з підсумків зустрічі з Бараком Обамою. Американський президент відзначив, що з багатьох питань Росії і США необхідно провести велику роботу [17].

Однак наступного дня, 27 березня, республіканці, користуючись фрагментами підслуханої розмови між Медведєвим і Обамою, де вони обговорювали проблему розміщення об'єктів протиракетної оборони в Європі (американський президент заявив, що після виборів він «буде більш гнучким» надалі при обговоренні протиракетної оборони), звинуватили Обаму в зрадництві національних інтересів США [18]. Цілком зрозуміло, що республіканці на чолі з кандидатом у президенти Ромні використали цей, по суті, незначний епізод у передвиборній боротьбі 2012 року.

У той же час Російська Федерація продовжувала протидіяти намірам США не лише політичними, але і військовими засобами: у квітні 2012 р. на озброєння Балтійського флоту надійшла система ПРО С-400 «Тріумф», здатна перехоплювати балістичні ракети [19].

Політичні кроки, здійснювані Росією і США у врегулюванні цього актуального питання виявилися у 2012 році малопродуктивними. Так, глава російського МЗС Сергій Лавров, зустрівшись у квітні у Вашингтоні зі своєю американською колегою Хілларі Клінтон, змушений був констатувати: «Згода щодо ПРО у Росії і США не вимальовується». При цьому він додав, що в ході зустрічі сторони зійшлися на думці, «що експерти мусять продовжувати роботу» [20].

28 вересня 2012 р. «Газета Ру» повідомила, що після трирічного вивчення системи ЄвроПРО експертна комісія NRC дійшла до висновку: система не може надійно захистити США та їх союзників від уявної атаки з боку Ірану. Національна дослідницька рада США рекомендувала Білому Дому відмовитись від розміщення ключового елемента ЄвроПРО – перехоплювачів SM-3 – у Польщі, створивши натомість новий район ПРО на території США, що дозволило б не тільки у десять разів зменшити витрати, а й не допустити погіршення відносин з Росією [21].

Який же стан переговорного процесу щодо ЄвроПРО на сьогодні? Теперішні реалії свідчать про невдачу політики «перезавантаження». Російсько-американські відносини ускладнилися не тільки питаннями розбіжностей щодо систем протиракетної оборони в Європі, але й прийняттям Держдумою Росії закону про заборону усиновлення російських дітей громадянами США, а Конгресом Сполучених Штатів – «закону Магнітського» щодо порушення

прав людини в Росії. У той же час адміністрація Барака Обама має намір продовжувати переговори з Росією щодо подальшого скорочення не тільки стратегічних, а й звичайних озброєнь, водночас не відмовляючись від ідеї розміщення систем ПРО у Східній Європі. Однак реалізація цього проекту наштовхується на величезні фінансові труднощі у зв'язку зі світовою фінансовою кризою і величезним боргом США, які змушені урізати свої витрати, зокрема військові. Росія ж стоїть на таких позиціях: а) США повинні надати юридичні гарантії ненаправленості ПРО у Центральній і Східній Європі проти Росії; б) Російська Федерація має брати участь у створенні загальноєвропейської системи ПРО. На ці умови Сполучені Штати поки що не йдуть, бо такі домовленості не підтримає Конгрес.

У такій ситуації виходом із глухого кута, на думку політологів, може стати обмін політичними деклараціями на найвищому рівні про принципи співробітництва у сфері ПРО. Для підписання такого документа Бараку Обамі не обов'язково мати згоду Конгресу. В США є форма міжнародних угод, яка

не вимагає ратифікації законодавцями. Йдеться про так звані президентські виконавчі угоди: у 1937 р. Верховний суд США ухвалив, що вони мають таку ж чинність, як і міжнародні договори, схвалені Сенатом.

Президенту РФ Володимиру Путіну в цьому разі потрібно буде лише підписати меморандум про розуміння, аналогічний американському тексту. Висловлюється припущення, що в обох документах мова піде про прагнення сторін співробітничати у сфері ПРО і не використовувати свої потенціали один проти одного. Також у них можуть бути зафіксовані конкретні заходи зі зміцнення довіри: механізми взаємних повідомлень і обмін інформацією, спільні навчання і оцінка загроз [22]. Звичайно, обмін подібними деклараціями не є абсолютною гарантією безпеки для Росії. Президентські виконавчі угоди діють лише на час урядування того президента, який їх підписав, його наступник може відмовитись від них. Тому викладена вище можливість виходу з глухого кута переговорів є лише тимчасовим компромісом.

ЛІТЕРАТУРА

1. 10 років договору про ПРО. Проблема протиракетної оборони в системі російсько-американських відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iskran.ru/>.
2. Арбатов Г. А. Безопасность: российский выбор / Георгий Аркадьевич Арбатов. – М.: ЭПИцентр, 1999. – 318 с.
3. Корсаков Г. Б. Концепция нестратегической противоракетной обороны в военно-политической стратегии США / Георгий Борисович Корсаков : Дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – М., 2000. – 235 с.; Подвиг П. Л. Противоракетная оборона как фактор стратегических взаимоотношений СССР/России и США в 1945-2003 гг. / Павел Леонардович Корсаков: Дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – М., 2004. – 227 с.; Азимов М. А. Военно-экономические аспекты развития систем противоракетной обороны США / Марат Азизович Азимов: Дис. ... канд. экон. наук: 20.01.07 – военная экономика. – М., 1999. – 185 с.; Царикаев Ю. Д. Фактор противоракетной обороны в развитии международных отношений Юрий Дзанхотович Царикаев: Дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – М., 2008. – 194 с.
4. Ірхін, Олександр. Росія і США після «холодної війни»: тривалий шлях до нової міжнародної системи [Електронний ресурс] / Олександр Ірхін. – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n61texts/irxin.htm; Кондратенко О. Ю. Основні моменти формування російсько-американських відносин у постбіполярний період [Електронний ресурс] / Олег Юрійович Кондратенко. – Режим доступу: jml.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/2948; Мерніков Г. І. «Перезавантаження» відносин США та РФ: наслідки для України [Електронний ресурс] / Геннадій Іванович Мерніков – Режим доступу: <http://dp.niss.gov.ua/public/File/docs/Ru-US-Reload.pdf>.
5. <http://old.niss.gov.ua/Tasko/011.htm>.
6. Противоракетная оборона США. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/faktor-protivoraketnoi-oborony-v-razvitii-mezhdunarodnykh-otnoshenii#ixzz2LWigA1Cs>.
7. Выступление В. Путина на Мюнхенской конференции (2007 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=PkyjYKVY1Wo>.
8. Противоракетная оборона США [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Кулагин В. Пражский договор СНВ: основные положения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mgimo.ru/news/experts/document149390/phtml.
13. Клинтон: НАТО никому не позволит наложить вето на ПРО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2011/12/111208_m_nato_clinton_missile_defence.shtml.
14. Россия может развернуть «Искандеры» в Белоруссии и на Кубани в случае срыва переговоров с США по ПРО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?source>.
15. Медведев: Россия может выйти из договора об СНВ и отказаться от разоружения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/news/lastnews/2011/11/23/n_2107422.shtml.
16. Утверждение Макфола послом США в России сорвано, в сенате опасаются сговора Обама с Кремлем по ПРО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/news/lastnews/2011/12/03/n_2120130.shtml.
17. Медведев начал двухчасовую встречу с Обамой «на полях» саммита в Сеуле [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/news/2012/03/26/n_2259249.shtml.
18. Республиканцы обвиняют Обаму в предательстве после подслушанного разговора с Медведевым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/news/2012/03/27/n_2260817.shtml.
19. Известия. – 2012. – 7 апреля.
20. Лавров: согласие по ПРО у Москвы и Вашингтона «не вырисовывается» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.ru/politics/news/2012/04/13/n_2292021.shtml.

21. США могут отказаться от размещения ПРО в Европе, но только после ноябрьских выборов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/politics/news/2012/09/28/n_2547893.shtml.
22. РФ и США нашли способ сдвинуть переговоры по противоракетной обороне с мертвой точки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kommersant.ru/doc/2135295>.

Рецензенти: **Кравівін О. В.**, д.і.н., проф.;
Бушин М. І., д.і.н., проф.

© Тригуб П. М., 2012

Дата надходження статті до редколегії 29.12.2012 р.

ТРИГУБ Петро Микитович, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.